

*Галицька О. К.,
старший викладач кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Міжнародного гуманітарного університету*

ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКУМЕНТІВ, ЩО МАЮТЬ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ (ЗАБРУДНЕННЯ МОРІВ ТА ІНШИХ ВОДНИХ ДЖЕРЕЛ)

Анотація. У статті розкрито питання використання документальних джерел інформації про обставини вчинення екологічного злочину, висвітлено місце виїмки та огляду документів як початкових слідчих дій розслідування забруднення морів та інших водних джерел. На підставі узагальнення слідчої практики виділено групи документів та обґрунтовано, що знання цих груп документів дасть змогу слідчому встановити спосіб, сліди злочину й інші обставини, що мають значення для розслідування.

Ключові слова: екологічні злочини, забруднення морів та інших водних джерел, вода, правова охорона водних ресурсів, огляд, опитування очевидців, виїмка й дослідження документів.

Постановка проблеми. Водні ресурси є одним із найважливіших компонентів навколишнього природного середовища. Вони постійно взаємодіють із земельними, лісовими ресурсами та атмосферним повітрям, впливають на їх якість. Водні ресурси забезпечують існування людей, тваринного й рослинного світу. Залежно від впливу на них води є обмеженими та уразливими природними об'єктами. Досліджено проблему формування доказової бази під час розслідування екологічних злочинів, пов'язаних із забрудненням морського середовища та інших водних джерел, у межах проведення досудового розслідування. Визначено покрокову оптимальну процедуру (модель) дій, яку рекомендується використовувати слідчому, спеціалісту під час проведення дослідження документів, що мають значення для розслідування екологічних злочинів (забруднення морів та інших водних джерел).

Серед злочинів проти довкілля виділяють ті, безпосереднім об'єктом яких є відносини у сфері охорони вод, передбачені ст. 242 Кримінального кодексу України «Порушення правил охорони вод».

Методику розслідування таких злочинів в Україні розроблено недостатньо. А проблеми дослідження документів під час розслідування злочинів проти довкілля, вчинених шляхом забруднення водойм, розглянуто лише в декількох публікаціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвідки науковців із цієї проблематики, зокрема В.Н. Карагодіна, С.О. Книженко, В.В. Лаврищева, О.В. Ринкової, М.В. Руденко та інших, сприяли глибокому вивченню методики розслідування злочинів проти довкілля, удосконаленню їх криміналістичної характеристики, ролі дослідження документів під час розслідування таких злочинів.

Теоретичною базою наукових пошуків у сфері розслідування екологічних злочинів є праці багатьох вітчизняних і закордонних авторів (наприклад, О.М. Архіпова, Л.А. Іванової, В.І. Карагодіна, С.О. Книженка, В.В. Лаврищенко, В.В. Лаврищева, О.В. Мельника, О.В. Одерія, О.В. Ринкової, М.В. Руденка, С.А. Рузметова, А.В. Сибірної, Р.І. Сибірної, Л.Л. Стасюка,

Ю.М. Туровца, В.А. Чугасва), у яких розглядалися питання методики розслідування екологічних злочинів, криміналістичної характеристики екологічних злочинів, першочергового етапу розслідування екологічних злочинів та інші аспекти.

Проте питання вдосконалення процедури розслідування екологічних злочинів, пов'язаних саме із забрудненням морів та інших водних джерел, є недостатньо розробленим.

Метою статті є комплексний аналіз покрокової міжгалузеві процедури дослідження документів, які мають значення для розслідування екологічних злочинів, пов'язаних із забрудненням морського середовища нафтою та іншими шкідливими речовинами, у межах юрисдикції України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Навколишнє природне середовище є умовою існування людини, джерелом економічного збагачення держави й духовного розвитку нації.

Конституція України в ст. 16 передбачає захист екологічної безпеки: «Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави» [1].

Науково-технічний прогрес, сучасний розвиток виробництва, створення нових технологій супроводжуються значним впливом на стан навколишнього середовища, яке все більше піддається забрудненню. Останнє сягає у світовому масштабі та в окремих регіонах такого рівня, що загрожує не лише здоров'ю, а й життю людей. Турбота про екологічне благополуччя стає важливим завданням держави, у зв'язку із чим вживають заходи, спрямовані на попередження, припинення та профілактику будь-яких забруднень, що порушують нормальний екологічний баланс.

Під час розслідування злочинів проти довкілля (забруднення морів та інших водних джерел) слідчі зобов'язані виявляти їх причини та вживати профілактичні заходи.

До причин злочинів проти довкілля (забруднення морів та інших водних джерел) можна віднести такі:

- 1) виробничі недоліки в забезпеченні технологічної дисципліни та екологічних стандартів у процесі проектування й будівництва захисних та очисних споруд;
- 2) організаційно-правові недоліки, що виражаються в неповному використанні регламентацій щодо очисних споруд;
- 3) відсутність контролю за роботою очисних споруд;
- 4) ігнорування зауважень уповноважених органів, що призводить до екологічних катастроф;
- 5) організаційно-управлінські недоліки в підготовці кваліфікованих кадрів, які є відповідальними за стан і роботу очисних споруд та контролюють діяльність останніх.

Причинами забруднень, викидів, скидань або інших видів порушень щодо екологічного середовища можуть бути як

об'єктивні, так і суб'єктивні чинники. До об'єктивних належать екологічні катастрофи (тайфуни, землетруси, грози тощо), а до суб'єктивних – недоліки в діяльності й контролі за діяльністю підприємств, установ, атомних станцій тощо, що входить у компетенцію осіб, відповідальних за екологічну чистоту середовища, де мешкають люди та інші живі істоти [2, с. 108].

Профілактика злочинів проти довкілля може здійснюватись такими методами: а) пропагандою захисту довкілля; б) внесенням пропозицій органами прокуратури про усунення причин та умов, що сприяють подібним злочинам у процесі їх розслідування; в) внесенням подань про усунення причин та умов, які порушують екологічний баланс у тому чи іншому регіоні, після закінчення розслідування злочинів.

Отже, екологічна безпека в Україні закріплюється на найвищому державному рівні – у ст. 16 Конституції України [1]. Конвенція ООН з морського права, ратифікована Україною в 1999 р., у ст. 192 наводить положення, згідно з якими держави зобов'язані приймати закони та правила для запобігання забрудненню, їх скорочення, а також збереження морського середовища від шкідливих речовин [3]. Так, під шкідливою розуміється будь-яка рідка речовина, що, потрапляючи в море, здатна створити екологічну небезпеку морському середовищу [4]. Найбільш шкідливими речовинами є нафта та нафтопродукти. Значні розливи нафти порушують екологічну рівновагу морських систем на багато років, масово знищують популяцію риб, зменшують прибутки від курортного бізнесу та створюють загрозу для збереження морського середовища в майбутньому. Україна є морською державою, яка омивається Чорним та Азовським морями; через українські морські порти проходять судна, які перевозять різноманітні вантажі, у тому числі шкідливі речовини. У цьому контексті виникає необхідність у розробленні покрокової процедури збору доказової бази під час розслідування екологічних злочинів у цій сфері з метою об'єктивного, повного, усебічного розгляду справи, притягнення винних до відповідальності та відшкодування збитків. Варто зазначити, що з прийняттям нового Кримінального кодексу України з'явилося поняття екологічного злочину [5, с. 108–116]. Щороку в Україні здійснюється багато злочинів і правопорушень проти довкілля, однак співвідношення притягнених до відповідальності порушників дорівнює приблизно 1:100. Це пов'язано насамперед із величезною корупцією в екологічній сфері: підприємства-порушники «відкупаються» від відповідальності, на їх діяльність «закривають очі». Згідно з даними Державної служби статистики України питома вага злочинів проти довкілля в загальній структурі злочинності в Україні за період 2010–2015 рр. становить 0,56%. Злочинам у сфері забруднення морського середовища шкідливими речовинами притаманний високий ступінь латентності (73%) [6, с. 4], а їх наслідки можуть бути катастрофічними, тому вони повинні розслідуватись найбільш ретельно.

У процесі розслідування екологічних злочинів для вирішення найбільш важливих завдань виникає потреба в проведенні тактичних операцій, до яких у зазначеній категорії справ належать такі: «Встановлення порушень екологічних стандартів», «Встановлення джерела забруднення», «Визначення об'єкта та наслідків забруднення», «Визначення документів, що відображають дотримання екологічних стандартів (правил)» тощо.

Вирішуючи питання про внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань та про початок розслідування, слідчий знайомиться з документами, які регламентують діяльність з охорони навколишнього середовища на господарських об'єктах, а саме: екологічним паспортом

підприємства, актами контролю за газоочисними й пило уловлювальними установками, інструкцією зі складання звітів про охорону повітря й води та відповідними ГОСТами, що визначають обсяг і склад виробничих відходів та регламентують фонову концентрацію забруднюючих речовин [7].

Вивчивши вказані документи та переконавшись у тому, що інформація про екологічне порушення є достовірною, слідчий з урахуванням місцевих умов, особливостей того, що сталося, і на основі типових версій висуває версії конкретні.

Практика розслідування кримінальних справ цієї категорії свідчить, що в будь-якій ситуації невідкладними слідчими діями є огляд місця події та допити очевидців [8, с. 77].

Наступною за оглядом та опитуванням очевидців невідкладною дією є виїмка й дослідження документів, які поділяються на такі основні групи:

1) документи, що містять відомості про факт забруднення водойми, заподіяння шкоди здоров'ю людей, фауні або флорі. До них належать акти органів державного контролю, басейнових інспекцій рибоохорони, довідки гідрохімічних лабораторій про факти забруднень і результати проведених ними лабораторних аналізів, акти ветеринарних, іхтіологічних та біологічних аналізів стану тварин, риби, птиці, рослинності, сільськогосподарської продукції;

2) документи, що містять відомості про технологічні режими роботи підприємств потенційних забруднювачів, функціональні обов'язки адміністрації, дії безпосередніх виконавців. Це плани розміщення об'єктів виробництва, схеми водних басейнів, схеми каналізаційних трубопроводів, балансові схеми водоспоживання, акти санітарного обстеження підприємств, накази про призначення на посаду й покладення функціональних обов'язків, пов'язаних з екологією, інструкції для персоналу, службові характеристики співробітників;

3) документи, що містять відомості про ефективність роботи очисних споруд, їх проектної й фактичної потужності, час і регламент профілактичних заходів, їх фактичне виконання. Це акти приймання-здачі споруд, журнали обліку ремонтних робіт, розрахункові дані ефективності очисних споруд тощо;

4) документи, що містять відомості про вжиття заходів до ліквідації наслідків порушень правил охорони навколишнього середовища. Це накази вищих організацій, розпорядження керівництва цього підприємства, протоколи засідань комісії з ліквідації наслідків аварій, що забруднюють навколишнє середовище.

Виїмка й огляд документів, як правило, є початковими слідчими діями.

Для дослідження документів, що мають значення для розслідування злочинів проти довкілля, вилучених у результаті виїмки, характерне використання загальних методів пізнання: вивчення, аналізу, порівняння, синтезу. Основний метод оцінки – синтез результатів дослідження. Використання цього загального методу дослідження полягає в узагальненні відомостей, отриманих у результаті вивчення декількох документів, і зіставленні з іншими матеріалами справи. Унаслідок такого узагальнення – синтезу інформації, отриманої з різних джерел, – формується якісно нова інформація, яка відповідає поставленим перед слідчим меті й завданням, що з неї постають. Така інформація допомагає слідчому зробити висновок про винність чи невинуватість певної особи у вчиненні злочину, про обставини, спосіб, причини й умови його вчинення.

Відповідно до вимог кримінального процесуального закону в тих випадках, коли слідчий має у своєму розпорядженні точні

дані, що предмети, документи, які мають значення для справи, перебувають у певної особи чи в певному місці, за постановою слідчого провадиться виїмка. Вона провадиться в присутності двох понятих та особи, яка займає це приміщення.

Під час розслідування злочинів проти довкілля виїмка є найбільш поширеною слідчою дією, оскільки документи, що відображають різні сторони технологічного процесу та очисних споруд, дають змогу дійти висновків, що мають значення для визначення обставин справи.

Перелік документів, які підлягають виїмці, визначається слідчим відповідно до характеру злочинної події та тієї слідчої ситуації, що склалась у період порушення кримінальної справи.

Варто зазначити, що виїмка є невідкладною слідчою дією, оскільки завжди існує небезпека втрати або знищення документів, які мають особливе значення для розслідування. Проведенню виїмки може передувати огляд документів, метою якого є визначення обсягу документів, що підлягають вилученню, а також отримання інформації, яка має значення для розслідування.

Огляд документів може бути проведений після виїмки, особливо в тих випадках, коли його провадження вимагає старанності або виявлення слідів приховування окремих порушень. Ідеться про дописування, підчищення, сліди різних виправлень тощо [9, с. 115].

Основними діями слідчого на першому етапі виїмки є прийняття обгрунтованого рішення про проведення виїмки, з'ясування питання щодо її необхідності; визначення кола предметів, документів, осіб або підприємств, установ та організацій, у яких вони будуть вилучатись; визначення місця й часу проведення виїмки; визначення кола учасників виїмки, їх роль у проведенні цієї слідчої дії; завчасна підготовка технічних засобів, засобів фіксації ходу й результатів виїмки, транспорту, вирішення інших організаційних питань; винесення мотивованої постанови. Від якості проведення цих заходів повною мірою залежить успішне проведення виїмки, досягнення визначених завдань [10, с. 189–191].

Документацію, що підлягає виїмці з підприємства – джерела забруднень, можна розділити на такі групи:

1) книги (журнали) обліку промислових відходів, документи про прийняття цих відходів на звалище (полігони);

2) проектна документація, акти приймання та інші документи на очисні, такі, що фільтрують, і відстійні споруди;

3) оперативні (змінні) журнали чергових інженерів, хіміків та інших службових осіб теплових електростанцій, котельень та інших енергетичних об'єктів, зокрема й журнал контролю стічних вод;

4) накази, інструкції та розпорядження про експлуатацію енергетичних і каналізаційних об'єктів, у тому числі дозвіл на спуск стічних вод;

5) наряди, накладні, шляхові листи та інші документи на проведення робіт транспортними організаціями (відділами) з перевезення відходів виробництва;

6) суднові документи;

7) акти, довідки, наряди та інші документи про несправності, ремонт і монтаж очисних (уловлюючих) і каналізаційних об'єктів;

8) журнали оперативного контролю, акти перевірки та інші аналогічні документи гідрохімічних лабораторій басейнових

інспекцій, санітарно-епідеміологічних станцій (служб) і лабораторій промислових підприємств;

9) інші документи постійного й разового характеру.

Огляд документів необхідно проводити всебічно, використовуючи при цьому візуальні методи огляду та логічний аналіз тексту.

Висновки. Таким чином, проведення слідчих дій, які є доцільними в конкретних випадках (виїмки й огляду документів, допитів, обшуку тощо), дає змогу встановити істотні обставини справи, доповнити доказовою базою розслідувану справу. Доцільним є розроблення планів, схем, моделей проведення окремих слідчих дій у конкретних випадках екологічних злочинів із метою використання їх слідчими прокуратури, спеціалістами та іншими суб'єктами.

Досягнення мети якісного збору доказів пов'язується насамперед із їх науковим вивченням і дослідженням, удосконаленням алгоритмів та інструкцій щодо дій осіб, які розслідують екологічні злочини, упровадженням міжнародної практики, а також міжнародною співпрацею в цій галузі. Саме якісний процес виявлення й вилучення доказів, до яких належать також документи, дасть змогу вдосконалити розслідування екологічних злочинів, пов'язаних із забрудненням морів та інших водних джерел.

Пропонуємо використання такого покрокового алгоритму дій: фіксація (фото- й відеозйомка), моделювання, виявлення та вилучення слідів, упакування речових доказів, оформлення протоколу огляду місця події, провадження слідчих дій, призначення судових експертиз, формування та аналіз єдиної системи зібраних доказів. Удосконалення цих процедур для слідчих і спеціалістів та складення відповідних рекомендацій і моделей дасть змогу ефективно провести досудове розслідування та довести вину правопорушників у судовому розгляді справи.

Література:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Ипатова И.А. Криминалистика : [учеб.-метод. комплекс] / И.А. Ипатова. – М. : Изд. центр ЕАОИ, 2008. – 558 с.
3. Конвенція ООН з морського права 1982 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_057.
4. Міжнародна конвенція щодо запобігання забруднення із суден 1973 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.conventions.coe.int>.
5. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
6. Туровець Ю.М. Початковий етап розслідування злочинів проти довкілля : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Ю.М. Туровець. – К., 2012. – 17 с.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України : станом на 19 травня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
8. Разумов Э.А. Практическое руководство по криминалистике : [учеб.-практ. пособие] / Э.А. Разумов. – К. : ООО «Элит Принт», 2009. – 465 с.
9. Разумов Э.А. Осмотр места происшествия / Э.А. Разумов, Н.П. Молибога. – К., 1994. – 672 с.
10. Туровець Ю.М. Особливості проведення першочергових слідчих дій при розслідуванні кримінальних справ по злочинам проти довкілля / Ю.М. Туровець // Восьмі осінні юридичні читання : зб. тез міжнар. наук. конф. (м. Хмельницький, 13–14 листопада 2009 р.). – Хмельницький, 2009. – С. 189–191.

Галицкая О. К. Исследование документов, имеющих значение для расследования экологических преступлений (загрязнения морей и других водных источников)

Аннотация. В статье раскрыты вопросы использования документальных источников информации об обстоятельствах совершения экологических преступлений, раскрыто место выемки и осмотра документов как первоначальных следственных действий расследования загрязнения морей и других водных источников. На основании обобщения следственной практики выделены группы документов и обосновано, что знание этих групп документов позволит следователю установить способ, следы преступления и другие обстоятельства, имеющие значение для расследования.

Ключевые слова: экологические преступления, загрязнение морей и других водных источников, вода, правовая охрана водных ресурсов, осмотр, опрос очевидцев, выемка и исследование документов.

Galitskaja O. The research of the documents, which are relevant to the investigation of environmental crimes (pollution of seas and other water sources)

Summary. The article describes the use of documentary sources of information about the circumstances of the commitment of environmental crime, considers the place of acquisition and examination of documents as initial actions of investigation of pollution of seas and other water sources. Based on the synthesis of investigative practice the groups of documents have been highlighted and proved that knowledge of these groups of documents will allow the investigator to establish the method of crime, the traces of crime and other circumstances, which are relevant to the investigation.

Key words: environmental crime, pollution of seas and other water sources, water, legal protection of water resources, inspection, eyewitnesses poll, seizure and examination of documents.